

τὸ Πανεπιστήμιον:
προέλευσις καὶ
στάδια ἐξελιξεως εἰς τὴν
Κωνσταντινούπολιν

ὑπὸ

Μιχαὴλ Ι. Κυριάκου

Καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας
καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, Maryland University,
Winston Salem University, κτλ.

Ἐπιστημονικοῦ Συνεργάτου τοῦ ΕΚΚΕ

Μετάφρασις: Χρυσούλα Λασκαράτου

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα, τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπως τὸ γνωρίζομεν σήμερον,¹ εἶναι τὸ ἀποτελεσμα μακρᾶς ἐξελιξεως. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀπέκτησε νόημα καὶ ἔδωσε εἰς αὐτὸ τὸ ἀρχικόν του περίγραμμα κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἡ τελικὴ του ὅμως μορφή ἀπεκρυστάλλωθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, μετὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα. Ἡ πρώτη του, ὅμως, σύστασις καὶ ἡ πρώτη του διαμόρφωσις ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ μετέπειτα Βυζάντιον, ἡ ἀκριβέστερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι μελετηταὶ ἤρχισαν ἔκτοτε μελέτας ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸν δωδέκατον ἢ δέκατον τρίτον μ.Χ. αἰῶνα, παραβλέποντες ἄφ' ἑνὸς μὲν τὰς ἐξελιξεῖς εἰς τὸ Βυζάντιον ἄφ' ἑτέρου δὲ τὴν Ἐποχὴν τῶν Καρολιδῶν, ὡς ἔχουσιν «... θέσει τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν».² Συγχρόνως ἐπιμένουν ὅτι τὰ «... πρῶτα πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης ἦσαν τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων». Ἀντιθέτως, βυζαντινολόγοι καὶ εἰδικοί ἐπὶ τῆς Ἀνατολικο-Εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναφέρωνται εἰς «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», τοῦ ὁποίου ἡ ἀπαρχὴ ἀνάγεται εἰς τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον μ.Χ. αἰῶνα.³ Ἄλλοι μελετηταὶ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν τελευταίων τούτων, δὲν δέχονται τὴν γνώμην ὅτι ὑπῆρχεν οἰομένηποτε τοιοῦτον πανεπιστήμιον εἰς τὸ Βυζάντιον,⁴ προσθέτοντες ὅμως «... ἔκτος ἐὰν ὑπῆρχεν ἓν εἶδος πανεπιστημίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β', κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος». Εἰς, μάλιστα, ἐξ αὐτῶν ἐσημείωσεν ὅτι ἡ «... μεγαλύτερα προσέγγισις εἰς ἓνα πλήρως ὀργανωμένον πανεπιστήμιον ἐπετεύχθη τὸ 1050».⁵ Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν διαφορετικῶν

— Ἡ μελέτη αὕτη παρουσιάσθη εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν *Byzantion*, Βρυξέλλαι ΧLI, 1971, σσ. 161-182. Ἐγγραφή εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μιχαὴλ Ἰω. Κυριάκου καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατόπιν ἀδείας τῆς διεθνούς ἐπιθεωρήσεως *Byzantion* καὶ τοῦ συγγραφέως.

1. Δηλ. μετὰ τὰς Σχολὰς του (κλάδους σπουδῶν ἢ κολλέγια), τὴν ἱεραρχίαν τῶν λειτουργῶν του, τοὺς καθηγητὰς καὶ βοηθοὺς του, τὸ διοικητικόν του προσωπικόν, πολλοὺς φοιτητὰς (αὐτόχθονας καὶ ξένους), μετὰ τὰ προγράμματα σπουδῶν, καὶ τὴν παροχὴν τῶν πτυχίων του ἢ διπλωμάτων.

2. Βλ. Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Oxford U.P. 1895, new edition 1936 (ed. F.M. Powicke & A.B. Emdem) 3 τόμοι. I: XLIV 593; II: IX 342; III: XXVI 558; Helene Wieruzowski, *The Medieval University*, 1936 Princeton, pp. 207; Charles Haskins, *The Rise of Universities*, 1923 and 1957, Cornell U.P. pp. IX 107; James Walsh, *The Thirteenth Greatest of Centuries*, 1929, New York, Catholic Summer Press, pp. XXIX 490.

3. Βλ. περὶ αὐτό, σ. 135.

4. Βλ. Stephan d' Irsay, *Histoire des Universités françaises et étrangères* (des origines à nos jours) 2 vol. Paris 1933 & 1935; Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium*, 1957 Oxford (Clarendon P.).

5. *Ibid.*, σ. 50.

τούτων ἀπόψεων καὶ τῶν διισταμένων ἐρμηνεύων, σχετικῶς μὲ τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου, καθίστατο ἀπαραίτητος ἡ ἐπιανεξέτασις τῶν ὑπαρχόντων δεδομένων καὶ ἡ ἀπόπειρα συνθέσεως τούτων τῶν σημαντικῶν, καίτοι ἐνίοτε φαινομενικῶς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων, ἀπόψεων. Μὲ τὴν ἀπόπειραν ταύτην πρέπει νὰ συσχετισώμεν τὴν σημαντικὴν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς ἀμφοτέρω τὰ τμήματα τῆς πρῆνι Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας (Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς), ὥστε νὰ δυναθῶμεν νὰ παρακολουθήσωμεν, εἰς τὸ σύνολόν των, τὰς ἐξελίξεις, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὸ ἐγγεῖρημα τοῦτο ἡ θεμελιώσις καὶ ἐξελίξις τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ σαφῶς ἀντιληπτὴ καὶ κατανοητὴ, χωρὶς νὰ δοθῇ ἔμφρασις εἰς μίαν μόνον περιοχὴν ἢ εἰς ἓν φαινόμενον εἰς βάρος ἄλλου.

Πρόθεσις τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι νὰ προβῇ εἰς μίαν σύντομον θεώρησιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑποβάθρου τοῦ Πανεπιστημίου, ὡς ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος καὶ κέντρου σπουδῶν, καὶ νὰ φωτίσῃ τὰ ὑφιστάμενα δεδομένα, ὡς ἐπίσης νὰ συσχέτισῃ τὰς ἀπόψεις τῶν ἐπιστημόνων καὶ εἰδημόνων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων. Συγχρόνως, ἡ μελέτη αὐτὴ σκοπεῖ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν χαρακτηριστικὴν συνεισφορὰν τοῦ Βυζαντίου, τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰ ἀρχικὰ στάδια τοῦ Πανεπιστημίου, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν εἰς αὐτὴν τὴν (Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν) Αυτοκρατορίαν.

Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναφερθῇ ἐν παρόδῳ ὅτι ἐνῶ ἡ Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) μέχρι τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος, ἀπετέλει ἐνότητος δύο τμημάτων (Δυτικοῦ καὶ Ἀνατολικοῦ), ἐν τούτοις ἀναποφεύκτως ὑπῆρχον πολλαὶ θεμελιώδεις διαφοραί. Κατόπιν, ἐνῶ ἡ Δύσις κατεκλύσθη ὑπὸ βαρβάρων καὶ διῆλθε δύο χαώδεις («σκοτεινὰς») περιόδους ἀπὸ τοῦ 476 μέχρι τοῦ 800 μ.Χ. καὶ ἀπὸ τοῦ 850 περίπου μέχρι τοῦ 1000, τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας δὲν ἐγνώρισε τοιαύτην καταστροφὴν. Πράγματι, ἡ περιοχὴ αὕτη, τὸ μετέπειτα Βυζάντιον, μολοντοὶ ἀντιμετώπισε ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς καὶ ὀλεθρίας ἐσωτερικὰς συγκρούσεις, δὲν διῆλθε «σκοτεινὴν περίοδον». Ἀντιθέτως, ἐπεβίωσε πλέον τῶν χιλιῶν ἐτῶν καὶ ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴν κληρονομίαν του. Προσέτι, ἠδυνήθη νὰ δώσῃ μορφήν καὶ κατεύθυνσιν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ νὰ διαπλάσῃ μὲ διάφορα στοιχεῖα (ἑλληνικὰ, ρωμαϊκὰ, χριστιανικὰ καὶ ἀνατολικὰ) ἓνα διακεκριμένον καὶ πολυσύνθετον πολιτισμὸν.¹ Κατὰ τὴν «προ-βυζαντινὴν» περίο-

1. Λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν θετικῶν ἐπιτευγμάτων ἄλλοι μὴ παραβλεπομένων τῶν πολλῶν καὶ αὐτῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων.

δον (τέταρτον, πέμπτον καὶ ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰ.) αἱ «ἐθνικαὶ» σχολαὶ τῆς Ἀρχαιότητος, ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος,² αἱ ἄλλα σχολαὶ Φιλοσοφίας, Ρητορικῆς, Γραμματικῆς, Δικαίου καὶ Ἱατρικῆς, συνέχισαν νὰ λειτουργοῦν εἰς τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν, ἐνῶ πολλοὶ Χριστιανοὶ παρηκολούθουν τὰ μαθήματα των.³ Αἱ σχολαὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας συνέχισαν τὰς πολιτιστικὰς παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, ἀλλὰ εἰς τροποποιημένας μορφὰς, συνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου. Τὰ ρεύματα αὐτὰ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν συνεχωνεύθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν περαιτέρω εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Συνεπῶς, παρὰ τὰς ἀπόψεις μερικῶν συγχρόνων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι «... οὐδὲν πανεπιστήμιον ... οὐδὲν μόνιμον, ὄργανωμένον σύστημα πανεπιστημίου ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν Αυτοκρατορίαν (ἢ Βυζάντιον), ἀντιθέτως εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πρωτεύουσιν (τὴν «Νέαν Ρώμην», τὴν κατόπιν Κωνσταντινούπολιν) τὰ ἐξῆς:

1. Ἐνα Μέγα Διδασκαλεῖον, ὄργανωμένον εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος.
2. Ἐνα *auditorium* ἢ ὅτι ἔχει *δογμασθῆ* «Πανεπιστήμιον», τὸ ὁποῖον ἀπετέλει *ἀναδιωργανωμένην μορφήν* (τὸ 425 μ.Χ.) τῆς ἀνωτέρω Σχολῆς.
3. Πολιτιστικὰ ρεύματα καὶ ἐπιδράσεις κινουμένην πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Ἑλληνιστικὴν Ἀνατολήν ἦσαν συνεχῆ καὶ οὐδέποτε ἀνεστάλησαν. Ταῦτα μετεκινούτο, διήρχοντο διὰ τῆς Ἰταλίας (νοτίου καὶ βορείου) καὶ δι' ἄλλων περιοχῶν. Προσέτι τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον (τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ κ.λ.π.) ἐφηρμόζετο ἀπὸ κοινῆς εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν.
4. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Εἰκονοκλαστικῶν διαμαχῶν (726-789 καὶ 810-843) χιλιάδες Βυζαντινῶν μοναχῶν κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, μεταφέροντες χειρόγραφα καὶ ἄλλας πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις εἰς τὴν Δύσιν.
5. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἐνάτου αἰῶνος ἡ Σχολὴ τῆς Ἀνωτέρας Ἐκπαιδεύσεως («Πανεπιστήμιον») ἐπανιδρύθη εἰς τὸ «παλάτι» τῆς Μαγναύρας (Κωνσταντινούπολις). Ἐκεῖ παρέδιδον μαθήματα ὁ Φώτιος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς⁴ καὶ ἄλλοι.

2. Καταργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ: 529 μ.Χ.

3. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς ὁ μετέπειτα ἀτοκράτωρ (361) τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Ἐπίσης μερικοὶ Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας: ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος κ.λπ.

4. Ἦτο διάσημος εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὁ Ἀραβ (Khalif) Ma'moun τῆς Βαγδάτης (813 - 833) προσέκαλεσε τὸν Βυζαντινὸν μαθηματικὸν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του διὰ νὰ διδάξῃ, ὑποσχόμενος εἰς αὐτὸν τιμὰς καὶ πλοῦτον. Ἀλλὰ ὁ ἀτοκράτωρ Θεόφιλος δὲν τὸ ἐπέτρεψε νὰ φύγῃ: ἀντ' αὐτοῦ δέ, διόρισε τὸν Λέοντα εἰς διδακτικὴν θέσιν

6. Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαις τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος συνετελέσθη μία νέα καί σημαντική πρόοδος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου μετὰ τὴν ἴδρυσιν δύο χωριστῶν σχολῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αὗται ἀπέτελλον τὴν Νομικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν. Ἡ πρώτη, ὅπως θὰ ἀναφέρωμεν κατωτέρω, φαίνεται ὅτι εἶχε σημαντικούς δεσμούς καὶ ὅτι ἐπηρέασε τὴν Νομικὴν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βολωνίας.
 7. Μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας (1204) καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπὶ τῶν ἑρείπιων του, λόγοι ἀπὸ τὴν Δύσιν μετέβησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ μελετήσουν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ νὰ συλλέξουν χειρόγραφα. Ὁρισμένα ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων, συμπεριλαμβανομένων καὶ κειμένων τοῦ Ἀριστοτέλους, μεταφράσθησαν τότε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά εἰς τὰ Λατινικά.
 8. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς τῶν Λατίνων εἰς τὸ Βυζάντιον (1204-1261), ἡ Νίκαια, τὸ «Ἑλληνικὸν βασίλειον ἐν Ἐξορίᾳ» εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου, ἀπέβη σημαντικὸν πολιτιστικὸν κέντρον, ὅπου συνεκεντροῦντο διδάσκαλοι καὶ φοιτητα ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.
 9. Μετὰ τὸ 1261, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κατεστραμμένου ἀπὸ τοὺς Λατίνους Βυζαντίου, τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐπανιδρῦθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Η'. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς τῆς περιόδου ὑπῆρχε, παραλλήλως πρὸς τὸ «Πανεπιστήμιον», ἓνα ἄλλο σημαντικὸν κέντρον μαθήσεως εἰς τὸν Μυστρᾶν, εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα (Πελοπόννησον). Ἐκεῖ ὁ Νεοπλατωνικὸς Γεώργιος Πλήθων¹ παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ εἶχεν ἀποκτήσει μεγάλην φήμην εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Δύσιν.
 10. Τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ὁ προαναφερθεὶς Βυζαντινὸς φιλόσοφος Γεώργιος Πλήθων² προσεκληθὴν εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας. Συνεπεία τούτου, ἀπὸ τοῦ 1459 ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ἰδρῦθῆν εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὑπὸ τοῦ Marsilio Ficino (1433-1499) μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Cosimo de Medici.
- Μολοντοὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότης μετὰ τὰς σχολὰς των, Φιλοσοφίας, Γραμματικῆς, Δικαίου, Ρητορικῆς καὶ Ἱατρικῆς, συνέβαλον μεγάλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν

εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀργότερον (μετὰ τὸ 842) ὁ Καῖσαρ Βάρδας τὸν διώρισεν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὡς Πρῶταν.

1. Βλ. περαιτέρω σ. 142.

2. Συμπεριλαμβανομένων δικαστῶν, ἱερέων, θεολόγων κ.ά.

τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ νεώτεροι συνθήκαι τοῦ Μεσαίωνος εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπὸ τοῦ τέταρτου μ.Χ. αἰῶνος, εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν ὄψιν καὶ νεότερον κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἀρχαῖα ἐξελίξεις. Οὗτος εἰς ἓνα διαφορετικόν, πολυπληθέστερον κόσμον, ἀποτελούμενον ἀπὸ πολλὰς φυλάς καὶ ἔχοντα ἀνάγκην ἀπὸ δημοσίου ὑπαλλήλους, καλῶς ἐκπαιδευμένους διοικητικούς λειτουργούς, ἐκπαιδευτικούς κ.ά., ἐδημιουργήθη ἡ Αὐτοκρατορικὴ Σχολὴ Ἀνωτέρας Ἐκπαίδευσως (ἡ «Πανεπιστήμιον»)³. Ἀναφορτικῶς, ἡ ἴδρυσιν ἐνὸς κέντρον ἀνωτέρας ἐκπαίδευσως, ὅπως τὸ Πανεπιστήμιον, συνεπήγετο ὀρισμένας προϋποθέσεις. Μεταξὺ τούτων, χρειάζεται ἓνα σταθερὸν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἐξελιχθῇ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο. Ἐνθ' αἱ προϋποθέσεις αὗται δὲν ὑφίσταντο εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην πρὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἔνεκα ἱστορικῶν λόγων οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀνεφέρθησαν, ἐν τούτοις τὰ πράγματα ἦσαν εὐνοϊκά εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (τὸ μετέπειτα Βυζάντιον) καὶ αἱ περιστάσεις αὗται εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἤνθησαν τὴν ἀπαρχὴν τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου.⁴

Ἡ ἔτυμολογία τῆς ἀγγλικῆς λέξεως *university* εἶναι ἀπὸ τὴν λατινικὴν *universus* (δηλ. ὅλοσχερῆς ἢ ὀλόκληρος καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ σύμπαν). Ἡ μεταγενεστέρα λέξις *universitas*⁵ (ὡς ἐπίσης καὶ ἡ λέξις *universitas facultatum*) ἀνεφέρετο εἰς κέντρον ἐκπαίδευσως ὅπου ἐμελετῶντο ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς Ἐπιστήμης. Προσέτι ἡ λέξις *universitas* διεμορφώθη καὶ ἔλαβε τὴν συγκεκριμένην σημασίαν της κατὰ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος. Ἐνωρίτερον (τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα) τὰ κέντρα αὗτα, ὅπου καθηγητὰι (*magistri*) καὶ σπουδασταὶ (*studii* ἢ *studiosi*) συνήρχοντο, ἐκαλοῦντο ἀπλῶς «Σχολαὶ» ἢ «Μέγα Διδασκαλεῖον» ἢ *studium generale* εἰς τὴν Δύσιν. Ἀνεφέροντο ἐπίσης ὡς *auditorium*, *museum*⁶ ἢ Πανδιδακτήριον⁷ (δηλ. τόπος ὅπου ἐδιδάσκετο πᾶσα γνῶσις).

Τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα ἡ Ἀνωτέρα Ἐκπαιδευτικὴ Σχολὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν⁸ ὀνομάζετο *Μέγα Διδασκαλεῖον* καὶ ὅταν ἀναδιοργανώθῃ τὸν πέμπτον αἰῶνα (425 μ.Χ.) ἀνεφέρετο ὡς *audito-*

3. Δηλ. εἰς τὴν πρώτην τῆς μορφήν. Σημειώσατε: εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ «Πανεπιστήμιον» ἦτο λαϊκὸν ἴδρυμα ὅπου τὴν ἐποπτεῖαν τὸν Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους.

4. Βλ. σ. 135.

5. Σημειώσατε τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικά «Πανδιδακτήριον» καὶ «Πανεπιστήμιον».

6. Δηλ. κέντρον ὅπου συγκεντροῦνται ὅλαι αἱ Μοῦσαι (τέχναι) καὶ μελετῶνται.

7. Βλ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς* 6 τόμοι, ἰδιαίτερος τόμος VI σ. 157, Ἀθήναι 1952-1955, Γαλλικὴ Ἀκαδημία.

8. Βλ. L. Bréhier, «Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople» εἰς *Βυζάντιον*, τόμος III καὶ IV (κ.ε. 73, 13), ἐπίσης εἰς τὸ *Les institutions de l'Empire Byzantin* (Paris 1949, A. Michel) ed. 1970, p. XXX, 643.

gium. Μεταγενεστέρως, ὁμως, ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἢ τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὀνομάσθη *Οἰκουμενικὸν Διδασκαλεῖον*¹ ἀλλὰ μέχρι τοῦ 1045 ἡ Σχολὴ αὐτὴ διήλθε νέαν φάσιν, καθ' ἣν ἐχωρίσθη εἰς δύο τμήματα: τὴν Νομικὴν καὶ Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐστεγάζετο εἰς διαφορετικὰ κτίρια. Εἰς τὴν Δύσιν, τὸ κέντρον ἀνωτέρων σπουδῶν τὸ ὅποιον εἶχε τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Καρολιδῶν καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα μοναστικά κέντρα τῶν Βενεδικτίνων² ἦτο γνωστὸν ὡς *Studium Generale*. Ἐκεῖ, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, τὸ ἐπίθετον *Generale* συνεσχέτισθη τὸ πρῶτον καὶ ἔν συνεχείᾳ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ συνωνύμου του *Universale*. Ἡ προαναφερθεῖσα λέξις *Universitas*, ἣ ὁποία τελικῶς διεμορφώθη, ἐσημαιοῦσε εἰς τὴν δημόδιον Λατινικὴν (Lower Latin, L.L.) ἕνα νομικὸν ὄρον χρησιμοποιοῦμενον διὰ σωματεῖων ἢ ὀργανωμένων νομικῶν σῶμα. Ἀναφέρετο ἐπίσης εἰς ὁμάδα ἢ ἴδρυμα καθηγητῶν καὶ σπουδαστῶν τὰ ὁποῖα ὀργανοῦντο δι' ἐκπαιδευτικῶς καὶ θρησκευτικῶς σκοποῦς.

Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει διὰ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ Πανεπιστήμιον ἢ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἴδρυμα: ὀργανωμένον, ὑποστηριζόμενον καὶ ἐποπτευόμενον ὑπὸ τῆς Πολιτείας.³ Ἦτο, τρόπον τινά, «ἀνωτέρα διοικητικὴ σχολή». Οἱ ἰθύνοντες τῆς Σχολῆς (Πρυτάνεις, Καθηγηταί, κ.λ.π.) εἶχον ἐπισημοῦς τίτλους ὅπως *Νομοφύλαξ*, Ἔπατος τῶν *Φιλοσόφων*, *Μάιστρος* (ἢ *Μάγιστρος*) καὶ ἡμίβοντο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως.

Μὲ αὐτὰς τὰς βάσεις ἀνεπτύχθη τὸ Πανεπιστήμιον εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου. Ἡ ἴδρυσις Ἀνωτέρου Ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἡ καθιέρωσις δευτέρας πρωτεύουσος (τῆς «Νέας Ρώμης» τὸ 330 μ.Χ.), ἀπέτελε μέρος τῶν μεταβολῶν καὶ τῶν σημαντικῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Α' (τοῦ Μεγάλου), ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησεν ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τοῦ 337 μ.Χ. Κατόπιν, καθὼς ἡ Αὐτοκρατορία ἐστρέφετο συνεχῶς πρὸς τὰς ἀνατολικὰς, ἐξελληνισμένως, πολυανθρωποτέρας, καλλιεργημένας καὶ πλουσίας ἐπαρχίας τῆς, ἡ ἄνοδος τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἐξησφαλισμένη. Οὕτως, ὅσον ἡ ἀνατολικὴ πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπέκτα ὀλονὲν καὶ περισσότερον προέχουσαν θέσιν ὡς πολιτικόν, οἰκονομικὸν καὶ πολιτιστικὸν κέντρον, τὸσον καθηγηταί⁴ καὶ σπουδασταί⁵ διαρκῶς συνέρρεον ἐκεῖ.

1. Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 800 μ.Χ. μέχρι 850, μέχρι 1000.

2. Λέγεται διὰ κατὰ καιροὺς ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπισκέπτετο τὰς τάξεις καὶ παρηκολούθει τὰς συζητήσεις.

3. Μεταξὺ τῶν διασημωτέρων ἦσαν ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ Θεμιστοχ.

4. Δηλ. οἱ νέοι (διότι ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀπεκλείετο νὰ φοιτοῦν νέοι εἰς δημοσίας ἢ αὐτοκρατορικὰς σχολὰς)

Τὸ περιβάλλον αὐτὸ τῶν ἰδιωτικῶν σχολῶν, τῶν ἀμιλλωμένων διδασκάλων, τῶν σπουδαστῶν καὶ τῆς ἀναταραχῆς ὠδήγησε τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβερνήσιν, λόφῳ ἰδικῶν τῆς κινήσων καὶ ὑφισταμένων ἀναγκῶν, εἰς τὴν ἴδρυσιν Σχολῆς Ἀνωτέρων Σπουδῶν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀφερτηρίαν καὶ διὰ καθαρῶς πρακτικῶς ἀνάγκας ἰδρύθη τὸ Ἀνωτέρον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα (ἢ τὸ «Πανεπιστήμιον») εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καθὼς τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο ἴδρυμα ἐξελιόσατο κατὰ τὴν διάρκειαν ὀλοκλήρου τοῦ Μεσαίωνος, ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου καὶ ἀκόμη μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὑφίστατο ἀρκετὰς ἀλλαγὰς καὶ ἐξελίξεις.

Ἐπεξετεινετο, διήρχετο ἀπὸ πολλὰς φάσεις, καὶ εἰς μίαν ἢ δύο περιπτώσεις ἡ συνέχειά του εἶχεν, ἐπ' ὀλίγον, ἀνασταλῆ. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει διὰ τὸ Ἀνωτέρον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἢ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὑπέστη τὴν πρῶτην μείζονα ἀναδιόρθωσιν του τὸν πέμπτον μ.Χ. αἰῶνα. Τότε κατέστη εὐρύτερον κέντρον, ὀνομαζόμενον *auditorium*, μὲ τριάντα μίαν ἑδρας καὶ ἰσαριθμοῦς *Magistros* οἱ ὁποῖοι διδάσκον ἐπὶ ποικίλων θεμάτων. Αὐτὰ περιλαμβάνον τὸσον Ἑλληνικὰ ὅσον καὶ Λατινικὰ (γλῶσσων καὶ φιλολογίαν), Δίκαιον, Φιλοσοφίαν καὶ Ρητορικὴν. Λέγεται⁶ ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β', ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία (Ἀθηναῖς),⁷ εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀναδιόρθωσιν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς σχολῆς («Πανεπιστημίου») τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Θεοδοσιανὸς κἀδὲ⁸ ἀναφέρει τὰ ἐξῆς εἰς τὸ Βιβλίον XIV, «τίτλος» 9,3 τῆς 27 Φεβρουαρίου 425: «... Τοῦ *auditorium* μας θὰ ἔχη εἰδικῶς τρεῖς ρήτορας καὶ δέκα γραμματικούς (αὐτοὶ θὰ ἦσαν τῶν Λατινικῶν),⁹ ἐπίσης πέντε σοφιστὰς καὶ δέκα γραμματικούς (τῶν Ἑλληνικῶν). Ὅλοι αὐτοὶ θὰ εἶναι καθηρτισμένοι *Magistri*». Θὺ ὑπάρχει, προσεῖται, ἕνας διδάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας καὶ ἄλλοι δύο, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐρμηνεύουσι τὸν Νόμον καὶ τὸ Καταστατικόν...» (Statutes). Συνεπεία τοῦ

ὀνομαζόμενον *α θ η τ α ι* καὶ *δ η ι φ ο ι τ η τ α ι*. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄνωθ. Ἡ G. Buckler ἀναφέρει εἰς τὸ ἄρθρον τῆς περὶ τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ ἑκάθε νεὸς καὶ νεῖ, οἱ ὁποῖοι εἶχον οἰκονομικὴν ἄνεσιν, ἐμφορῶντο...» ἐπίσης εἰς τὸ Baynes-Moss, *Byzantium* (σ. 200), Oxford UP., 1948 καὶ 1961 (PB., ed.), σ. XXX, 426. Σημειώσατε: ὁ Φ. Κουκουλέ ἀναφέρει ὁσαύτως ὅτι οἱ διδάσκαλοι (καθηγηταί) εἰς τὸ Βυζάντιον ὀνομαζόντο *Μάγιστρος*, *Γραμματικός*, *Λογιώτατος*, *Ρήτωρ* ἢ *Φιλόσοφος*, συμφῶνος πρὸς τὸ θέμα διδασκαλίας. Ὁ *Μάγιστρος* ἐφόρει ἔνδυμα ἢ χιτῶνα (μαῦρον ἢ γκριζόν). Ὁ ἱστορικὸς τοῦ VI αἰῶνος Ἐγναθῖος εἰς τὸ ἔργον του *Histories* ἀποκαλεῖ ταύτην «εἰσμενοτάτην στολήν».

5. Βλ. L. Bréhier, ἐνθ' ἄνωθ.

6. Αὐτὸ εἶναι τὸ προ-χριστιανικὸν τῆς ὄνομα.

7. Βλ. *Theodosianus Codex e Novellae*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ λατινικὰ μὲ σημειώσεις καὶ σχόλια ὑπὸ Clyde Farr καὶ ἄλλων, Princeton UP. 1952, σ. XXV, 643.

8. Σημειώσατε: τὰ λατινικὰ ἀπερρίθθησαν καὶ δὲν ἐμελετώθη τὸ πλῆρον εἰς τὸ Βυζάντιον (Ἀνατολικὴν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν) ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λέοντος Γ' (717 - 741).

9. *Μάγιστροι* (Καθηγηταί).

γεγονότος ὅτι πολλοὶ Μάγιστροι συνήρχοντο ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ παρέδιδον μαθήματα ἐπὶ ποι- κίλων ἐπιστημῶν, τὸ αυτοκρατορικὸν τοῦτο Ἐνό- τερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἔχει ὀνομασθῆ «Πανε- πιστήμιον» ἀπὸ ἀρκετοῦς συγχρόνου ἐπιστήμονας. Ὁ Α.Α. Vasiliev ἀναφέρει τοῦτο ὡς «Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἢ Πανεπιστήμιον».¹ Ὁ G. Ostrogorsky ὑπεστήριξε ὅτι μετὰ τὴν ἀναδιοργά- νωσιν τῆς τῶν πέμπτου αἰῶνα, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου Β', ἡ αυτοκρατορικὴ αὐτῆ σχολὴ ἦτο «... οὐσιαστικῶς ἓνα νέον Πανεπιστήμιον».² Ὁ L. Brehier ἔγραψε ὅτι ὁ Θεοδοσιανὸς Κώδιξ «... συνέ- στησε δύο ἔδρας Δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως».³ Ὁ Φαίδων Κουκουλὲς ὑπε- στήριξε ὅτι τὸ «... Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταν- τινουπόλεως ἦτο ἀνωτέρα διοικητικὴ σχολή».⁴

Αὐτὸ τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπό- λεως» εἶχεν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Louis Brehier, μακρο- χρόνιον (κατὰ καιροὺς καὶ ἐπ' ὀλίγον διακοπόμε- νην) συνεχῆ λειτουργίαν ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος.

Ἰδρυθὲν⁵ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀναδιοργανωθὲν κατὰ τὸν πέμπτον, παρημελήθη προσωρινῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ (602-610) καὶ ἀποκατεστάθη ἐκ νέου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρακλείου (610-645). Ἡ μετέπειτα ἱστορία του ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔβδου αἰῶνος καὶ πέραν, ὅταν τὸ Βυζάντιον ἐπολέμει ἐναντίον τῶν Μοσασθανῶν οἱ ὁποῖοι ὀλονὲν ἐπεξέ- τελλον τὴν κυριαρχίαν των, μέχρι τοῦ ὀγδόου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνάτου αἰ., δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνω- στή. Ὀλιγώτερον γνωστὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ «Πανε- πιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολυπλοκοῦ Εἰκονοκλαστικῆς περιό- δου. Οἱ ἀντίπαλοι τῶν Εἰκονοκλαστῶν αυτοκρατόρων ἔχουν γράψει μὲ κακεντρέχειαν ὅτι οἱ εἰκονοκλάσται ἔκασταν τὸ «Πανεπιστήμιον» μαζί μὲ τοὺς καθηγη- τὰς του! Ἀλλὰ ἡ μελέτη τῶν γραμμάτων καὶ ἡ μάθησις πρέπει προφανῶς νὰ εἶχε συνεχισθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Εἰκονοκλαστικῆς περιόδου (726 - 843), ἄλλως πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶν ἡ ἐμφά- νισις τοῦ Φωτίου («... ἀνθρωπιστοῦ καὶ προδρόμου τῆς Ἀναγεννήσεως») συγχρόνου μὲ μερικτοὺς ἄλλους Βυζαντινοὺς ἐπιστήμονας καὶ συγγραφεῖς, καὶ ὁ Δευ- τερος Χρυσοῦς Αἰών.⁶ Ἐν τούτοις, τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 957 μέχρι τοῦ 1025 ἦν ὀστροῦς βασιλείας τοῦ Βασι-

λείου Β') ἦτο περίοδος αἰματηρῶν καὶ ὀλοκληρωτικῶν πολέμων τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Τό- τε ἡ ἐκπαίδευσις εἶχε παραμεληθῆ⁷ ἀλλὰ μέχρι τοῦ 1045 τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐπανιδρύθη ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος⁸ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1042-1055). Τότε ὀργανώθησαν δύο χωρισταὶ σχολαί: ἡ Νομικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου,⁹ καὶ ἡ Φιλοσο- φικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ.¹⁰ Οἱ ἐπίσημοι τίτλοι, τοὺς ὁποῖους ἔφερον οἱ διευθυνταὶ αὐτοῦ τῶν ἀντιστοιχῶν σχολῶν, ἦσαν: *Νομοφύλαξ* καὶ *Ἰππότης* τῶν Φιλοσόφων. Ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος διετύθυσε τὴν Νομικὴν Σχο- λὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ ἑννέα περίπου ἔτη, καὶ ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τὰ προ- γράμματα σπουδῶν τῆς, τὸ πνεῦμα καὶ τὸν γενικὸν προσανατολισμὸν τῆς.

Προσέτι ἔδωσε τὴν ἀκριβῆ σημασίαν εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Νόμου διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ τῆς συγγραφῆς του. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Βυζαντινὴ Νομικὴ Σχολὴ ἔγινε ση- μαντικὸν πρότυπον διὰ παρομοίας σχολὰς, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν ἀργότερον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώ- πην.¹¹ Ἐντελὸς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Ξιφιλίνο εἰς χαρακτῆρα καὶ ἐνδιαφέροντα ἦτο ὁ φίλος του καὶ συνάδελφος τοῦ Μιχαὴλ Ψελλός. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο μὴ δυναμικὴ προσωπικότης, μὲ φαντα- σίαν, ἀνθρώπος τοῦ κόσμου καὶ ὀλιγώτερον προση- λωμένος εἰς χριστιανικοὺς δογματικοὺς δεσμοὺς ἀπὸ τὸν φίλον του.

Συγχρόνως ὁ Ψελλός ἦτο συχνὰ ἀσυνεπῆς ἀλλὰ πάντοτε ζωντανὸς καὶ ἐνδιαφέρων τύπος. Εἶναι γνωστὸς ὡς μέγας θαυμαστῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὅταν δὲ ὀμιλῆ διὰ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ γράμματα του ἀναφέρει ἑαυτὸν «πλατωνιστὴν». Ἀποτέλεσμα τῶν πνευματικῶν του ἐνδιαφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς του ἀμαειξέως εἰς τὴν αυτοκρατορικὴν αὐλὴν ἦτο ὅτι ἐνεπλάκη εἰς δυσχερείας. Εἰς μίαν περίπτωσιν, ὅταν τὰ ἐνδια- φερόντα του διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐδέ- χοντο ἐπιθέσεις, ἐδρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀλλάξῃ τὴν στάσιν του εἰς νὰ ἐτραυμαθῆ τῶν ἀπόψεων του ἐνώπιον τοῦ Αυτοκράτορος καὶ διὰ νὰ διασώσῃ

7. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει (*Alexias*, 8) ὅτι ἡ μελέτη τῶν γραμμάτων εἶχε παραμεληθῆ (954 - 1042) ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἐκλείπει ὀλοσχερῶς.

8. Ὅχι μὲ ἰδικὴν του πρωτοβουλίαν, ἀλλὰ παρακινούμε- νος ὑπὸ τὴν ὀπαλήθην του, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχουσας θέσιν κατείχε καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός.

9. Λόγιος καὶ «Ἀριστοτελιανός» (ἐκλεγείας μεταγενεστέ- ρως) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1065 - 1075).

10. Ὑπῆρξε μίαν σύνθετος «μοντέρνα» προσωπικότης, εἰς τὴν «προδρόμου» τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπίσης πολυγραφώτα- τος συγγραφεὺς εἰς τὸν πεδὸν λόγου καὶ τὴν ποίησιν. Ἦτο ἀκόμη καὶ ἱστορικὸς παραλλήλως ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τῆς γλώσσης, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς μαθήσεως εἰς τὸ Βυζάντιον ἦτο μεγάλη.

11. Βλ. σ. 143.

1. Βλ. Α.Α. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire* (324 - 1453), Wisconsin UP., 1952, σ. 846.

2. Βλ. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (trans. U.M. Hussey) Oxford 1968, σ. 56.

3. Ἐνθ' ἀνωτ., *Byzantium*, III, IV.

4. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 115 ἔπ.

5. Σημειώσατε: ἡ ἱστορία τοῦ «Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» συνδέεται μὲ τὸ κράτος καὶ τὰ αυτο- κρατορικά του νομοθετήματα.

6. Ὁ ὁποῖος ἐξετείνεται περίπου ἀπὸ τοῦ 845 - 857 καὶ ἀπὸ τοῦ 1025 - 1185.

τόσον τὸν Ἑλληνισμὸν ὅσον καὶ τὴν Φιλοσοφίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐδέχτο διὰ ὑπεράνω τούτων ἢ το ἡ Θεολογία! Εἰς μίαν διαμάχην μὲ τὸν Ἰωάννην Ζιφιλίνον, ὁ Ψελλὸς ἐπέμεινε διὰ ἢ το «καλὸς Χριστιανὸς» ὅπως ἐκείνος⁴ καὶ ἀκόμη διὰ ἢ το ἰκανὸς νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Πίστεώς του μὲ τὰ ἐνδιαφερόντά του διὰ τὰς ιδέας τοῦ Πλάτωνος.⁵ Ἄλλοτε πάλιν, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐξορισθῇ εἰς μόνην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ἵρος Ὀλυμπος).

Παρέμεινε ἐκεῖ μόνον ἐπ' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα, διότι συντόμως ἀνεκλήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Αὐλὴν ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδόρου. Εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν ὁ Ψελλὸς παρέδιδε μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ ἄλλων ἔνδεκα θεμάτων, συμπεριλαμβανομένων τῆς Γεωγραφίας, τῆς Μουσικῆς καὶ τῆς Ἀστρονομίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον εἰς τὴν Σχολήν, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ψελλόν, ἦσαν ὁ φίλος του καὶ πρῶτον διδάσκαλός του, Ἰωάννης Μαυρόπουλος, καὶ ὁ Νικήτας Βυζάντιος. Ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος ἦτο εἰς τῶν ἐξοχωτέρων πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ Βυζαντίου τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» παρέδιδε μαθήματα Ρητορικῆς, ἀλλὰ ἀργότερον, τὸ 1045 ἢ 1047, διωρισθὲ ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων (Μικρὰ Ἀσία). Ὁ Νικήτας Βυζάντιος ἐδίδασκε Γραμματικὴν καὶ Ρητορικὴν.

Ὅσον διὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς Κωνσταντινουλῆος τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, οὗτοι ὁμοίαζον κατὰ πολὺ μὲ τοὺς σπουδαστὰς κάθε ἄλλης ἐποχῆς καὶ τόπου. Μεταξὺ τῶν σωζομένων γραπτῶν τοῦ Ψελλοῦ περιλαμβάνεται παράπονον, ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του ἀπουσίαζον ἀπὸ τὰς παραδόσεις του, προτιμῶντες νὰ περνοῦν τὸν καιρὸν τῶν εἰς τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου, ἢ εἰς τὰ θεάτρα τῆς πρωτεύουσας.⁶ Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ψελλοῦ ἤρχοντο εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ διαφόρους περιοχάς, ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴν καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Ἱταλὸς, ὁ ὁποῖος ἔγινε ἐπαδὸς τοῦ Ψελλοῦ καὶ τὸν διεδέχθη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν.

Ἐλέγγο διὰ τὴν παραλλήλως πρὸς τὸ αὐτοκρατορικὸν καὶ λαϊκὸν Ἐνωτέρως Ἐκπαιδεύσεως ἴδρυμα (ἢ «Πανεπιστήμιον») ὑπῆρχεν ἐπίσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ Σχολὴ (ἢ Ἀκαδημία) τοῦ Πατριάρχου. Ὀλίγας μόνον πληροφορίας ἔχομεν διὰ τὴν Σχολὴν αὐτήν⁷ καί, μολοντὶ ὑπῆρχε κατὰ τὴν

ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565), φαίνεται διὰ ἀπέκτησε φήμην μετὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα. Ἡ Σχολὴ αὐτὴ τοῦ Πατριάρχου ἐστέγαζετο εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ διευθυντής της, ἢ Πρύτανης, εἶχε τὸν τίτλον τοῦ *Οἰκουμένου Λιδασκάλου*.⁴ Λεπτομέρεια παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ⁵ ἀναφέρουν ὅτι ἡ Σχολὴ εἶχε δώδεκα καθηγητὰς «κοσμικῶν καὶ θρησκευτικῶν σπουδῶν», καὶ ὅλα αἱ σπουδαὶ κατέληγον εἰς τὴν Θεολογίαν. Αὐτὸς ὁ τομεὶς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡ «κορωνὶς καὶ τὸ κορυφωμα πάσης γνώσεως». Μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Σχολὴν ἦτο ὁ Μιχαὴλ Ἱταλικὸς (περίπου 1118 - 1143). Ἦτο φίλος τοῦ Θεοδόρου Προδρόμου⁶ καὶ ἀλληλογράφει μετ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου ὁ Ἱταλικὸς εἶχε τὸν τίτλον τοῦ «Οἰκουμένου Μαγίστρου» καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν⁷ ἐδίδασκεν ἐπίσης καὶ ἄλλας ἐπιστήμας καὶ γράμματα. Εἶναι γνωστὸν διὰ μετὰ τὸ 850 συνετελέσθησαν μεταρρυθμίσεις τινὲς τόσον εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὅσον καὶ εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Φώτιος (ὁ ὁποῖος ἐχρημάτισε Πατριάρχης κατὰ τὰ ἔτη 858 - 867 καὶ 877 - 886) ἦτο ἐκείνος, ὁ ὁποῖος ἀναδιάρθρωσε τὸ θρησκευτικὸν ἴδρυμα, ὅπου ἐδίδετο ἔμφασις εἰς τὴν Θεολογίαν, τὸ Κανονικὸν Δίκαιον καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματοῦχων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἦσαν θεολόγοι, ἢ κληρικοὶ κοσμικῆς προελεύσεως, ὑπῆρχαν λόγιοι ποῦ ἐνδιέφερον διὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν μάθησιν.⁸ Ἀλλὰ εἰς τὸ σύνολον ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία ἦτο συντηρητικὴ, ὅπως ἐπίσης ἦσαν, ἀν ὄχι ὅλα, τὰ περισσώτερα ἴδρυματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐτέλει ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας τὴν ἱστορίαν καὶ νοστορίαν ἠκολούθησε πιστῶς. Μολοντὶ τὸ λαϊκὸν «Πανεπιστήμιον» καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ (Ἀκαδημία) κατεῖχον ἐξέχουσας θέσιν εἰς τὴν ζῶην καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἐν τούτοις, εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπῆρχε μικρὸς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν, ἀφοῦ οἱ λόγοι ὑπάρξέας τῶν ἦσαν διαφορετικοί, ὅπως ἦσαν καὶ τὰ προγράμματα σπουδῶν τῶν.⁹

4. Γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ., Γεώργιος Χοιροβοσκός, μέχρι τοῦ 12ου αἰ., Λέων Βαλιανίτης.

5. Βλ. F. Dvornik, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 115.

6. Ἐξέχουσα φυσιογνωμία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλολογίας εἰς τὸ Βυζάντιον τοῦ 12ου αἰ.

7. Ἦτο Νεοπλατωνιστής.

8. Ὅπως ὁ Εὐστάθιος ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ὁ Μιχαὴλ Ἀυτοριανὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

9. Ἐν τούτοις ἀρκετοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον σχέσιν μὲ τὸ «Πανεπιστήμιον» διωρισθῆσαν ἀργότερον εἰς ὑψηλὰ θέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Ἰωάννης Ζιφιλίνος, ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς καὶ ἄλλοι.

1. Βλ. Β. Τατάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 190 ἐπ.
2. Βλ. Φ. Κουκουλῆς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 116, τόμος VI.
3. Βλ. François Dvornik, «Photios et la réorganisation de l'Académie Patriarcale», εἰς *Analecta Bollandiana*, τομ. LXVIII, σ. 108 - 125 (Mélanges Paul Peeters), Βρυξέλλαι, 1950; L. Bréhier, «L'enseignement classique et l'enseignement religieux à Byzance» εἰς *Revue d'histoire et de philosophie religieuse*, 21 (1941), σσ. 34 - 69 (κυρίως σ. 43).

Ἐχομεν ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πατριάρχου ἐδιδάσκετο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ἄπλως ὡς ἡ «θεραπειὰ τῆς Θεολογίας». Συγχρόνως ὑπῆρχον Νεοπλατωνικοὶ καὶ Νεοαριστοτελικοὶ¹ εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον», εἰς αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν. Ἀλλὰ ἡ Φιλοσοφία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκαλλιεργούτο εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ διαφόρους λόγους: ἦσαν ζωτικῶς σημαντικὰ ὄχι μόνον διὰ τὴν Θεολογίαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν στοχασμὸν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ· δὲν ἐκαλλιεργούτο μόνον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς «τὰς ἀνατολικὰς ἐπιρροὰς καὶ τὸν βαρβαρισμὸν», ἀλλὰ ἐπίσης διότι ἐχρησίμευον καὶ εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς γνώσεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς (ἐπισήμου) ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Αυτοκρατορίας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦσαν ἐπίσης ἀπαραίτητα εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ νὰ διατηρῆ τὴν πολιτικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἦτο, κυρίως, δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ποὺ ἐπετρέπη νὰ παραμεινῶν καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ Ἐπιστήμη εἰς τὸ Βυζάντιον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ. Προσέτι, μολοντοὶ αἱ ἀρχαῖαι αὐταὶ ἑλληνικαὶ παραδόσεις παρμειλούντο κατὰ καιροῦς, ἐν τοῖσι, ποτὲ δὲν ἐγκατελείφθησαν ὁλοσχερῶς. Εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι κάθε πολιτικὴ ἀναζωπύρσις καὶ πνευματικὴ ἀνήσις εἰς τὸ Βυζάντιον (ἐκ τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τρεῖς) ἐθεμελιούτο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ἐχομεν ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο «ὑπερβαλλόντως θαυμασταὶ» τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδιαίτερός τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀντιμετώπισαν σοβαρὰς δυσκολίας. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει τὴν περιπτώσιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος μὲ διορατικότητα καὶ πολιτικὰς ἰκανότητας, κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ σοβαρὰς κατηγορίας. Ἀλλὰ ὁ ὁπαδὸς τοῦ Ἰωάννου ὁ Ἰταλός, ὁ ὁποῖος τὸν διεδέχθη (ὡς Ὑπατος τῶν Φιλοσόφων) εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» δὲν ἦτο τόσον τυχερὸς οὔτε τόσον ἰκανός. Ἡ περιπτώσις τοῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρκετὰς πηγὰς, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἔργου τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, «Ἀλεξιάς». Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ἐδικάσθη, κατεδικάσθη καὶ ἀπελύθη ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ² διὰ τὴν «...ὑπερβολικὴν τὸ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν». Εἶναι, ὁμως, πιθανόν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ δίκη τοῦ Ἰταλοῦ νὰ μὴ ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς εἰς καταγγελθείσας παραβάσεις, ἀλλὰ

καὶ εἰς ἄλλα πολιτικὰ κίνητρα. Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς προῆδρασε τοῦ δικαστηρίου, καὶ ἐφρόνιτο ὥστε ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπειδὴ ὑπῆρξε στενὸς φίλος τῆς ἰσχυρᾶς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν, ἡ ὁποία δὲν συνεπάθει τὸν Ἀλέξιον.³ Ἀπὸ τοῦς ἄλλους, οἱ ὁποῖοι κατηγορήθησαν διὰ παρόμοια «σφάλματα» καὶ οἱ ὁποῖοι ἐπεδείκνυον μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν, περιῆλθε μέχρις ἡμῶν τὸ ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη. Λόγω τῆς ὁλονὲν αὐξανομένης συγκρούσεως μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Θεολογίας εἰς τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα, ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις μοιραίως ὑπεστήριξε τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν τοῖσι οὔτε ἡ Ἐκκλησία οὔτε ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις εἶχον πραγματικὴν πρόθεσιν νὰ ἐξαλείψωσιν τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν, ἢ νὰ ἐξουδετερώσωσιν τὰ ρεῦματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Οὕτω, μολοντοὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον ἠξέθη ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μέχρι τῆς Πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας (1453), ἐν τοῖσι ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἦνθησαν ἀπὸ κοινοῦ.⁴ Μετὰ τὸ 1453, μὲ τὴν ὑποδουλίαν τῆς Ἑγγὺς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Βαλκανίων εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους, ἡ Ὁρθόδοξος καὶ Βυζαντινὴ (Ἑλληνικὴ) Ἐκκλησία, μὲ τοὺς ἐξοριστούς οἱ ὁποῖοι εἶχον καταφύγειν εἰς τὴν Κρήτην, τὰς Ἰονίους νήσους καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἦτο ἐκείνη ἡ ὁποία διετήρησε ζωντανὰς τὸς τὰς παραδόσεις τοῦ Βυζαντίου ὅσον καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνθ' τὸ Ἀνώτερον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα, ἢ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἰδρῦθη εἰς τὴν Ἀνατολίαν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος, παρόμοιαι προσπάθειαι εἰς τὴν Δύσιν εἶχον μεταγενεστέρως διάφορον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Αἱ προσπάθειαι αὐταὶ περιορίσθησαν κατὰ τοὺς πρώτους [σκοτεινοὺς] χρόνους (ἀπὸ τοῦ 476 μ.Χ. κ.έ.), ἐνθ' τελικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (800 μ.Χ.) ὑπῆρξε μία πολιτιστικὴ ἀνήσις. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴν, ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον, τὸ κέντρον μαθήσεως τῶν Καρολιδῶν ἦτο ἡ Ἀνατορικὴ Σχολὴ (Aix-la-Chapelle). Ἀλλὰ αἱ ἐξελίξεις αὐταὶ ἐληξάν ἀποτόμως καθὼς μία σκοτεινὴ περίοδος κατέπνιξε τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ 850 περίπου μέχρι τοῦ 1000.⁵ Παρ' ὅλον τὸ χάος καὶ τὴν προκληθεῖσαν πρὸ τὸν νεωτέρων ἐπιδρωμένων καταστροφῆν, ἡ παιδεία περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας μοναχῶν καὶ ἐκ-

3. Bl. E. Salaville, «Le procès de Jean Italos», εἰς *Echos d'Orient* 29, Paris 1930, σσ. 141-146.

4. Πράγματι, παρὰ τὴν κατὰ καιροῦς ἀντίθεσιν καὶ κριτικὴν «ὑπερβολικῶς Ἑλληνισμοῦ» εἰς τὸ Βυζάντιον, δὲν ὑπῆρξεν οὐσιαστικῶς ἐκδηλὸς ἀνταγωνισμὸς ἐκ μέρους Ἐκκλησίας καὶ Κράτους πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ μάθησιν. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 139.

5. Ἡ περίοδος αὕτη ἔχει ὀνομασθῆ «ἡ πλέον χαώδης καὶ σκοτεινὴ» οἰασθήποτε ἄλλης.

1. Ἀλλὰ ὀνομαζόμενοι «πλατωνισταὶ» καὶ «ἀριστοτελιανοί».

2. Ἐτζε διαδεχθῆ τὸν διδάσκαλόν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλὸν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὡς «Ὑπατος τῶν φιλοσόφων». Ὅταν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ἀπέλυθη ἀπὸ τὴν θέσιν ταύτην, ἀντικαταστάθῃ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ἐκ Σμύρνης (βλ. Β. Τατάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 216).

κλησιαστικῶν σχολῶν (ἡ λεγομένη Ἐποχὴ τῶν Βενεδικτινῶν). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας αὐτῆς περιόδου οἱ μοναχοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι διεφύλαξαν τὴν μᾶθσιν καὶ τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴν κληρονομίαν εἰς τὴν Δύσιν. Πράγματι, αἱ προσπάθειαι τῶν Βενεδικτινῶν εἰς μοναστήρια καὶ ἐπισκοπικὰς σχολὰς συνέχισαν νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς μαθήσεως εἰς τὴν Δύσιν πέραν τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πανεπιστημίων.

Ἐν ὄψει τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀνεφέρθησαν, τῆς δευτέρας σκοτεινῆς περιόδου μετὰ τὴν κἀτάρρευσιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν, ὅταν βόρειοι βάρβαροι, Σαρακηνοὶ καὶ ἄλλοι ἐξωλόθρουον τὴν ζωὴν καὶ ἐδῆφον ὀλοκλήρους πόλεις, τὸ Βυζάντιον ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπέζησε καὶ κατώρθωσε νὰ συνεχίσῃ τὰς πρώτας πολιτιστικὰς ἐπιτευξεις. Συνεπῶς ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία, μετὰ τὴν συνέχισιν τῆς διακυβερνητικῶν ἰδρυμάτων τῆς, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς. Αἱ πολιτιστικαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις ἐνετάθησαν ὅταν τὸ Βυζάντιον ἦλθεν εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν μετὰ τὴν Δύσιν μέσω τῆς Βενετίας καὶ τῆς βορείου Ἰταλίας· οἱ δεσμοὶ αὐτοὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν περαιτέρω μετὰ τὴν Σταυροφορίαν. Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸσον ἡ Βυζαντινὴ Σχολὴ Ἄνωτάρας Ἐκπαιδεύσεως («Πανεπιστήμιον») ὅσον καὶ τὸ μοναστικὸν κίνημα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην συνέβαλον εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν, ἰδιαίτερως δὲ ἐκεῖνον τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων. Ἐν τούτοις, ἕνεκα πολυπλόκων συνθηκῶν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τῶν πανεπιστημίων εἰς τὴν Δύσιν ἦτο διαφορετικὴ. Ἐπὶ πλὴν, ἐνθ' ἡ μᾶθσις¹ εἰς τὸ Βυζάντιον παρέμεινεν εἰς μέγαν βαθμὸν λαϊκὴ καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, ἀντιθέτως εἰς τὴν Δύσιν τὸσον αἱ σχολαὶ ὅσον καὶ ἡ μᾶθσις ἠλέγχοντο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Αἱ συνθήκαι καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ προεκάλεσαν δυσαρσεκείας καὶ ἐπικρίσεις τῶν μεταγενεστέρων Ἀνθρωπιστῶν (humanists) καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπίσης, αἱ σχολαὶ καὶ ἡ μᾶθσις εἰς τὴν Δύσιν ἐπηρεάζοντο ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνῶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ μᾶθσις καὶ αἱ πνευματικαὶ δραστηριότητες² ἐπηρεάζοντο κυρίως ὑπὸ «πλατωνικῶν» ἰδεῶν (νεοπλατωνικῶν εἰς τὴν πραγματικότητα). Ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα σπουδῶν εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» καὶ τὰς σχολὰς εἰς τὸ Βυζάντιον, τοῦτο ἦτο παρόμοιον

πρὸς ἐκεῖνο τῆς Δύσεως. Ἡ βυζαντινὴ *εργκόλιος παιδεία* ἦτο ὅπως τὸ «trivium» (δηλ. Γραμματικὴ, Ρητορικὴ καὶ Διαλεκτικὴ) καὶ τὸ quadrivium (δηλ. Γεωμετρία, Μουσικὴ, Ἀστρονομία καὶ Φιλοσοφία). Τὸ πρόγραμμα σπουδῶν, τὸ ὅποιον ἠκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος³ καὶ διετήρησε δι' ἡμᾶς ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἀναφέρει αὐτὰ τὰ «δύο στάδια»,⁴ τῶν ὁποίων ἀποκορύφωμα ἦτο ἡ Φιλοσοφία. Ἐχομεν, ὅμως, ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐπειδὴ ἐδίδετο συνεχῶς ἔμφασις εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, πολλοὶ κοσμικοὶ διδάσκαλοι ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶν ὅτι πράγματι ἡ Θεολογία ἦτο «τὸ ἀποκορύφωμα πάσης γνώσεως!» Εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τὰς σχολὰς καὶ τὴν μᾶθσιν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον κυρίου τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἔμφασις ἐδίδετο εἰς τὴν Θεολογίαν, τὸ Δίκαιον καὶ τὴν Ἱατρικὴν (ἀντιπροσωπευομένων ὑπὸ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων, πρώτων πανεπιστημίων τῶν Παρισίων, Βολωνίας καὶ Salerno). Μετὰ τὴν ἀνοδὸν τῆς Μοναρχίας, τοῦ «ἔθνικοῦ κράτους» καὶ τῶν νεωτέρων τάξεων, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, ἡ ἐπιδρασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ *Σχολαστικισμοῦ* βλαμηθῶν διεσπάσθη.

Ἐνωρίτερον, εἰς τὸ Βυζάντιον τῶν μέσων τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ὁ Καῖσαρ Βάρδας⁵ ἀναδιόργανωσε τὸ «Πανεπιστήμιον» τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον τῆς Μαγναύρας. Ἐκεῖ ἐδίδασκον διάφοιοι λόγιοι, ὅπως ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς (ὁ ὁποῖος διωρίσθη Πρύτανης τὸ 863), καθὼς καὶ ὁ Φώτιος. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο ἔνθερμος θαυμαστής τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ συστήματός του τῆς Λογικῆς, εἶχε δὲ μεταξὺ τῶν μαθητῶν του τὸν Ἀρέθα (τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Καισαρείας).⁶ Ἀντιθέτως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, ὁ Ἀρέθας προετίμα τὸν Πλάτωνα, καὶ τὸ χειρόγραφόν του μετὰ τοὺς διαλόγους τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ (μετὰ μειώσεις εἰς τὸ περιθώριον) ἔχει φθάσει μέχρις

3. Βλ. ἄνωτέρω, σ. 139. Ἐπίσης τὸ *Ἐργκόμιον εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἐνγαίτον*, τὸ ὅποιον συνῄθεσεν ὁ Μιχαὴλ Ψελλός διὰ τὸν φίλον του καὶ πρῶτον διδάσκαλόν του Ἰωάννην Μαυρόποδα.

4. Αἱ σπουδαὶ προχοροῦν ἀπὸ τὸ trivium εἰς τὸ quadrivium· οὗτος ἦτο ὄργανωμένον καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

5. Ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατειρας (Θεοδώρας Β'). Προήρχето ἀπὸ τὴν εὐπορον τάξιν τῶν γαιοκτημόνων εὐγενῶν καὶ ὁ πατήρ του (Μαρίνος) εἶχε διατελέσει στρατηγὸς εἰς τὸν βυζαντινὸν στρατόν. Ὅταν ὁ ἀποκράτωρ Θεοφίλος ἀπέθανεν (842), ὁ Βάρδας ἔγινε προστάτης τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος (Μιχαὴλ) καὶ ἀργότερον ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Καίσαρος (858). Εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» ὁ Λέων (ὁ Διευθυντής του) ἐδίδασκε Φιλοσοφίαν καὶ ἄλλα θέματα τοῦ quadrivium, ὁ Θεόδωρος ἐδίδασκε Γεωμετρίαν καὶ κάποιος ὀνομαζόμενος Κομητὰς ἐδίδασκε Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν.

6. Ἄλλως ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Φωτίου ἦτο ὁ Κύριλλος (ὁ μετέπειτα «Ἀπόστολος τῶν Σλάβων»).

1. Δηλ. ἡ ἄνωτέρα ἐκπαίδευσις.

2. Συμπεριλαμβανομένων τῆς Θεολογίας, τοῦ στοχασμοῦ γενικῶς καὶ τῆς τέχνης.

ἡμῶν. Ἐχομεν ἀναφέρει ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἀντιθέτος πρὸς τὸν φίλον του Ἰωάννην Ξιφιλίνον, ἦτο Νεοπλατωνιστής, ὅπως ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ὁπαδὸς καὶ διάδοχος τῶν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ συγγράμματα καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος¹ ἠδῆξαντο εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐπομένου, δωδεκάτου αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν «Πλατωνιστῶν» τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἦσαν ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος,² ὁ Μιχαὴλ Ἰταλικὸς καὶ ἄλλοι. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν φιλοσοφικῶν αὐτῶν τοποθετήσεων εἰς τὸ Βυζάντιον ὠδήγησεν εἰς πνευματικὰς διαμάχας μεταξὺ τῶν οὕτω καλουμένων «Πλατωνιστῶν» καὶ τῶν «Ἀριστοτελικῶν». Ἡ διαμάχη αὕτη εἶχε τὸ ἀντιστοιχόν της εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην μεταξὺ τῶν Σχολαστικῶν καὶ τῶν «Πλατωνιστῶν».³

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τοῦ 1204-1261, ὅταν ἡ Τετάρτη Σταυροφορία εἶχε κατακτήσει τὸ Χριστιανικὸν Βυζάντιον καὶ διαίρεισε τὴν Αὐτοκρατορίαν μεταξὺ τῶν ἐπὶ κεφαλῆς βαρῶνων, αἱ παραδόσεις καὶ οἱ θεσμοὶ του συνεχίσθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν βασιλείων ἐν ἐξορίᾳ. Τὸ περιφημότερον καὶ πλέον δραστήριον τῶν τριῶν τούτων βασιλείων εὐρίσκετο εἰς τὴν Νίκαιαν (βόρειον Μικρὰν Ἀσίαν, ἀπέτανε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Προποντιᾶ). Ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις (μαζὶ μὲ τὸν Πατριάρχην) κατέβαλλε μεγάλην προσπάθειαν νὰ ἐναρμόνῃ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ μάθησιν. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου αὐτοῦ (Νίκαια) εἶχεν ἀποκτήσει φήμην τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ὡς μορφωτικὸν κέντρον, «μία δεύτερα Ἀθήνα», ὅπου συνέτρεον συγγραφεῖς, λόγιοι, διδάσκαλοι καὶ σπουδασταί. Ἐπὶ πλέον, ὑπῆρχον μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς Νικαίας τόσον λόγιοι ὅσον καὶ συγγραφεῖς,⁴ οἱ ὅποιοι, παραλλήλως μὲ ἄλλους κοσμικοὺς ἡγέτας, ἦσαν ἀφοσιωμένοι εἰς τὴν μελέτην καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων. Ὡς πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (συμπεριλαμβανόμενον ἐκείνων τῆς Νικαίας), δὲν ἦσαν ὅλοι κατ' ἀνάγκην λόγιοι καὶ ἀνθρωπισταὶ ὅπως ὁ Φώτιος, ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς, ὁ Κωνσταντίνος Γ', ὁ Λυκούδης,⁵ ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος, ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Μιχαὴλ Γ' ὁ Ἀγγιάλος. Πράγματι, μετὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα, μερικοὶ

1. Ὁ γνωστός καὶ κατανοητός Πλάτων, κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν.

2. Βλ. τὴν διατριβὴν του (Sorbonne 1952) *Théodore Prodrome et le milieu intellectuel à Constantinople au XIIe siècle*.

3. Ὁ Μιχαὴλ Αὐτοριανός (1204-1212) ὑπῆρξεν ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων καὶ ἕνας ἀξιόλογος καθηγητὴς τοῦ 13ου αἰ.

4. Ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Αὐτοριανοῦ μέχρι τοῦ Νικηφόρου Βλεμμῆδη, τὸ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ ἄλλων.

5. Εἶχε ἀποσυρθῆ ἀπὸ τὴν Αὐλὴν καὶ τὴν προεδρίαν τῆς Συγκλήτου εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγνάνων διὰ νὰ γίνῃ ὁ ἤγμενος της. Τὸ 1059 ἐξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ Ι' Κομνηνοῦ.

ἀσκητικοὶ μικρὰς μορφώσεως μοναχοὶ (συμπεριλαμβανόμενον τοῦ Εὐθμίου, 907-912, καὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Σκαμανδρινοῦ, 970-974) κατέλαβον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπι πλέον ὁ πρῶτος Πατριάρχης μετὰ τὴν Πτώσιν, ὁ Γεννάδιος Σχολάριος⁶ (1453-1468), ἕνας μορφωμένος «Ἀριστοτελικός», κατεπολέμησε πρᾶγματι τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἐφρόντισε νὰ καοῦν δημοσίως τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος, τοῦ «τελευταίου εἰδωλολάτρου φιλοσόφου τοῦ Βυζαντίου».

Ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ τὰ θλιβερά λείψανα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀπληθευρόθησαν ἀπὸ τοὺς Λατίνους (1261), τὸ ἐπανδρῶθῃν⁷ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐτέθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐλικοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου. Μεταξὺ τῶν ἐπίσημον καθηκόντων του, εἰς τὰ ὅποια συμπεριλαμβάνετο ἡ διοίκησις τοῦ «Πανεπιστημίου», ἦτο νὰ παραδῇ μαθήματα Ἀριστοτελικῆς Φιλοσοφίας καὶ Μαθηματικῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ ὅσοι ἐδίδασκον ἐκεῖ, ὑπῆρχε ἕνας ἐκ τῶν ἐξεχόντων λογίων καὶ ἀνθρωπιστῶν τοῦ Βυζαντίου: ὁ Γεώργιος ἐκ Κύπρου (περίπου 1283). Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ φήμη τοῦ ἀνυσσταθέντος αὐτοῦ «Πανεπιστημίου» διήρκεσε μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ «πάπας τῆς Ἀναγεννήσεως» καὶ λόγιος Πίος Β' (1405-1464) ἀπέκλειε τὴν Κωνσταντινούπολιν «ἐστὶν τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς ὑψηλῆς φιλοσοφίας».⁸ Ἡ ἀνυσσταθεῖσα Αὐτοκρατορία διειρηθῆ ἀπὸ τοῦ 1261 μέχρι τοῦ 1453, παρὰ τὴν ὀλεθρίαν καὶ ἀξιοθρήνητον κατάστασιν της. Ἐν τούτοις, ἐγνώρισεν ἕνα τρίτον καὶ τελευταῖον Χρυσοῦν Αἰῶνα, πᾶν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἤνθησαν ἡ τέχνη, ἡ παιδεία καὶ ἡ πνευματικὴ δραστηριότης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ 1261 μέχρι τοῦ 1453 ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον, παραλλήλως πρὸς τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἐν δεύτερον ἐκπαιδευτικὸν καὶ φιλοσοφικὸν κέντρον. Τοῦτο εὐρίσκετο εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα (Πελοπόννησον), εἰς τὸν Μυστρά,⁹ ὅπου ἤκμασε ἡ περίφημος Λακεδαιμόνιος σχολή, καὶ ἡ ὅποια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐστεγάετο εἰς τὴν μονὴν Ἀφεντικό. Ἐκεῖ ὁ προαναφερθεὶς διάσημος διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, Γεώργιος Πλήθων, παρέδιδε μαθήματα. Τὰς παραδόσεις του παρηκολούθουν σπουδασταὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν¹⁰ μεταξὺ ἐκείνων τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἦτο ὁ Βησσαρίων ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, ὁ ὁποῖος ἀργότερον ἔγινε Καρδινάλιος εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας Γεώργιος Πλήθων ἦτο

6. Ἀπέθανε τὸ 1468 καὶ θεωρεῖται «ὁ τελευταῖος μέγας θεολόγος» τοῦ Βυζαντίου.

7. Ἐπανδρῶθῃν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Παλαιολόγου.

8. Ἐμμέσως ἀναφέρεται εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον».

9. Αὐτὸ ἀπέτελε τὴν πρῶτην Φραγκικὴν Ἡγεμονίαν τοῦ Μορέως.

«Πλατωνιστῆς» καὶ διευτύπωσεν ἐπίσης πολιτικάς καὶ οἰκονομικάς θεωρίας.¹

Περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὁ Πλήθων προσκλήθη ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ μετέβη εἰς Φλωρεντίαν ὅπου παρέδιδε μαθήματα πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ βαθεῖα ἐπίδρασις καὶ ἡ συνεχὴς καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας εἶναι ἐκδηλὸς εἰς ὅλας τὰς φάσεις καὶ ἐκδηλώσεις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς τὴν (ἑλληνικὴν) γλῶσσαν, εἰς τὴν τέχνην, εἰς τοὺς θεσμούς του, συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἐκκλησίας,² εἰς τὴν Θεολογίαν καὶ εἰς τὸ «Πανεπιστήμιον» του. Ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι οἱ Ἑλληνηες κλασσικοὶ εἶχον μεγαλύτεραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἀπὸ τούτων κλασσικῶν τῆς Ρώμης, καὶ ὅτι παρέμειναν μίᾳ ἀπαραίτητος καὶ ζωτικῇ δυνάμει εἰς τὴν μορφωτικὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνῶ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς διεποτιζέτο ὑπὸ ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν στοιχείων, ἀφομοίωεν, παραλλήλως πρὸς τὰς ρωμαϊκάς, καὶ πολλὰς ἀνωτομικάς ἐπιδράσεις: εἰδωλολατρικάς, περσικάς, ιουδαϊκάς, χριστιανικάς, καθὼς καὶ συριακάς, ἀραβικάς καὶ ἄλλας. Περαιτέρω, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεία ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν τῶν μορφῶν καὶ διαμόρφωσιν μετεβιβάζοντο πρὸς τὴν Δύσιν, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τῆς Αὐτοκρατορίας.³ Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ μὲ τὸ Πανεπιστήμιον. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ αὐτοῦ ἰδρύματος ἀπὸ τῶν ἀπαρχῶν του (τέταρτος μ.Χ. αἰὼν) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέχρι τῶν διαδοχικῶν του φάσεων, τὸν πέμπτον, ἕνατον καὶ ἑνδέκατον αἰῶνα, ἦσαν συνεχεῖς καὶ πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν Δύσιν. Συνεπῶς, μολοντί τὰ πανεπιστήμια εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὑπῆρξαν πράγματι «κληρονόμοι τοῦ high middle ages» (11ος, 12ος, αἰ. κ.ἔ.) ἀνάγοντα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ βυζαντινόν. Ἐπὶ πλεόν, ἔνεκα τῶν προαναφερθεισῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, τὸ σύμβολον τῆς σταθερότητος καὶ τῆς πολιτιστικῆς συνεχείας ἦτο ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία (βυζαντινόν). Ὡς ἐκ τούτου, ὅπως ἀκριβῶς κάθε φιλογρηκὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννησις εἰς τὸ βυζαντινόν ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς κληρονομίας,⁴ ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Δύσιν κάθε ἀναγέννησις ἐπηρεάζετο ἀμέσως ὑπὸ πολιτιστικῶν ρευμάτων διαφυλαχθέντων καὶ καλλιεργηθέντων ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Τοιούτοτρόπως ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς κυρίως διὰ τῶν

πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων του καὶ τὸν θεσμικῶν στοιχείων συνεχῶς ἐκινεῖτο πρὸς τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς. Ἀναμφιβόλως μετὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἕνατον αἰῶνα, οἱ Μουσουλᾶνοι συνέβαλον ἐπίσης σημαντικῶς εἰς τὴν πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν Ἰταλικὴν Δύσιν μέσῳ τῆς Ἰσπανίας καὶ μέσῳ τῆς Σικελίας τῶν Σαρακηνῶν.⁵ Ἀλλὰ τὰ πρωτότυπα κείμενα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν βυζαντινῶν, οἱ ὅποιοι, κατ' ἐπανάληψιν προέβαινον εἰς ἔκδοσιν πολλῶν ἀντιγράφων καὶ εἰς σχόλια. Συνεπῶς, ὅπως ἀκριβῶς τὸ βυζαντινόν ὑπῆρξε ἡ ἐπιβίωσασα πηγὴ τοῦ ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ παρελθόντος, κατὰ παρόμοιον τρόπον ὑπῆρξε καὶ ἡ πηγὴ τῆς παιδείας καὶ ἡ ἀφετηρία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει ὅτι μέχρι τοῦ 1045 τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως» διήλθεν ἀπὸ νεωτέραν, σημαντικὴν φάσιν, καθόσον ἐδύρθησαν δύο χωρισταὶ Σχολαί, τῆς Νομικῆς ἢ μίᾳ καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἢ ἄλλη. Καθὼς ἡ Νομικὴ Σχολή (τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ἀναδιοργανώθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ νομομαθοῦς καὶ Νομοφύλακος Ἰωάννου Ξιφιλίνου, συνέβαλε θεμελιωδῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὴν περιπτῶσιν αὐτὴν ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀμέσους δεσμοὺς οἱ ὅποιοι συνέδεον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ βυζαντινὸν μὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Δύσιν. Ὁ Γερμανὸς νομομαθῆς καὶ λόγιος τοῦ δεκάτου ὄγδοου αἰῶνος Zachariae von Lingenthal (1769 - 1843) εἰς μίαν ἀπὸ τὰς διαλέξεις του ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην διὰ περαιτέρω ἔρευναν διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν δεσμῶν μεταξὺ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1045) ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ξιφιλίνον καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς (Πανεπιστημίου) τῆς Βολωνίας. Ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ σχολίου του Zachariae von Lingenthal ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Contardo Ferrini, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ *Rendiconti del Reale Istituto Lombardo*, σερὰ 11, τόμος 18, fasc. 18 (σ. 899).⁶

Ὁ Β. Τατάκης ἀναφέρει⁷ ὅτι ὁ νομικὸς σύμβουλος Ἰωάννης Ξιφιλίνος συνέβαλε σημαντικῶς «... εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Βολωνίας. Τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην παρουσιάζον ἐντυπωσιακὰ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως...». Ἐὰν τὰ δύο «ἀρχέτυπα» ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν Δύσιν ἦσαν τὰ πανεπιστήμια τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων (καὶ τὰ δύο «...ἰδρυθέντα τὴν ἴδιαν περίπτω ἐποχῆν»)⁸ καὶ καθὼς τὸ ἕνα ἐπηρεάζε τὸ ἄλλο, τότε ὁ ἐκπαιδευτικὸς δεσμὸς,

5. Φαίνεται ὅτι ἡ ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Salerno ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὰ ρεῦματα αὐτά.

6. Μιλάνον 1885.

7. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 182.

8. Βλ. H. Rashdall, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 4 ἐπομ.

1. Ἔστειλε μερικὰ memoranda εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, προτείνων τὸσον πολιτικάς ὅσον καὶ οἰκονομικάς μεταρρυθμίσεις.

2. Βλ. G. Every. *The Byzantine Patriarchate* (451 - 1204), London (2d. ed), 1962.

3. Μέσῳ τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ μετὰ τὸν 10ον αἰ. μέσῳ τῆς Γερμανίας κ.λ.π.

4. Ὅχι ἀποκλειστικῶς, ἀλλὰ πρωταρχικῶς.

διὰ τὴν μὴ ἀναφέρωμεν τὸν πολιτιστικόν,¹ μεταξύ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βολωνίας (ἢ μεταξύ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν πρώτων πανεπιστημίων εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην) φαίνεται νὰ εἶναι σαφῆς καὶ ἄμεσος. Θὰ ἠδυνάμεθα, συνεπῶς, νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ «Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως», μὲ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐξ περιπυ αἰῶνων (μὲ ἀρχὴν τὸ auditorium καὶ τὸ Μέγα Διδασκαλεῖον) συνεδέετο ἀπ' εὐθείας καὶ ἐπηρέαζε τὸ «ἀρχέτυπον» Πανεπιστήμιον τῆς Βολωνίας, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη «... περὶ τὰ τελευταῖα τριάντα ἔτη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος».² Οὕτως, αἱ ἱστορικαὶ ἐξελίξεις καὶ ἐπιδράσεις τοῦ «Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐφθασαν εἰς τὴν Δύσιν, διὰ τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅπου ἀργότερον ἐνεφανίσθησαν τὰ σύγχρονα πανεπιστήμια, οἱ πρόδρομοι τῶν ἰδικῶν μας.

Διὰ τὴν συνοψίσωμεν, τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πολλῶν ἐξελίξεων, ἐπιρροῶν, πολιτιστικῶν ρευμάτων καὶ ἱστορικῶν συνθηκῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης μέχρι τοῦ Χριστιανικοῦ Μεσαίωρος εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, τὴν Δύσιν, καὶ ἀπὸ τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον. Αἱ ἀπαρχαί του καὶ τὰ

πρῶτα του στάδια, ὅμως, ἐξελίσσοντο καὶ συνεζίζοντο ἐξελιεσσόμενα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ Βυζάντιον διὰ μέσου χιλιῶν ἐτῶν.

Οὕτως, ἐὰν τὰ πρῶτα «ἀρχέτυπα» πανεπιστήμια εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἦσαν τῆς Βολωνίας καὶ τῶν Παρισίων (τὰ ὁποῖα ἀλληλεπηρέαζοντο) καὶ ἐὰν ἡ Βολωνία εἶχεν ἀπ' εὐθείας δεσμούς μετὰ τὴν Νομικὴν Σχολὴν («Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως») τότε ἡ σχέσις αὕτη μεταξύ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἡ ἐξέλιξις τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν πλέον συγκεκρμένην καὶ σαφῆ μορφήν τῆς ἐπετεύχθη μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν. Ἡ σημερινὴ δὲ γεωστῆ δομὴ τοῦ Πανεπιστημίου δὲν ἐπετεύχθη πρὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.³ Αἱ ἐπεκτεινόμενα Μοναρχία, τὰ ἔθνη κράτη καὶ ἡ Βιομηχανικὴ «Ἐπανάστασις», ὁ κόσμος τῶν νεωτέρων οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν, ὅλα αὐτὰ συνέβαλον ποικιλοτρόπως εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ Πανεπιστημίου ὅπως τὸ γνωρίζομεν σήμερον. Ἐάν, ὅμως, θέλωμεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν προέλευσιν του καὶ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξελίξεώς του, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν, πέραν τοῦ high middle ages (11ος, 12ος αἰ. κ.ἐ.) καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὸ auditorium καὶ τὸ Μέγα Διδασκαλεῖον.

1. Οἱ νομικοὶ κώδικες (Θεοδοσιανός, Ἰουστινιάνειος, Βασιλικὰ κ.τ.λ.) ἐχρησιμοποιοῦντο τόσον ὑπὸ τῆς Ἀνατολῆς ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς Δύσεως.

2. Βλ. H. Rashdall, ἐνθ' ἄνωθ.

3. Βλ. Margaret Clapp (ed.), *The Modern University* Ithaca, N.Y., 1950 (Cornell UP), ss. VII, 115.

Θέλγει με ἡ τέχνη τῶν λόγων, καὶ μετὰ τῆς οἰκονομίας τῶν ὑποθέσεων καὶ τὸ ἐπανθοῦν αὐτῇ ὑπερηγαπῆκειν κάλλος καὶ κατὰ τὰς μελίττας τοῖς λογικοῖς λειψῶσιν ἐφίπταται... οὐκ ἔξ με ἡσυχάζειν ἢ τῆς σφαίρας περιφορᾶ, ἀλλ' ἀναγκάζει με πολυπραγμανεῖν... κινεῖ με καὶ ἡ στάσιμος ἐπιστήμη, καὶ οὐκ ἔχω μὴ συννοεῖν τὸ συνεχὲς μέγεθος, μὴ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀποδείξεως θεωρεῖν, πῶς ἀπὸ νοῦ μὲν αἱ ἀξιώσεις, ἐκ δὲ τῶν ἀξιώσεων αἱ ἄμεσοι προτάσεις εὐθὺς... καὶ πῶς καὶ ἡ ἰδέα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ φύσις εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρονται... ποδαπὸς τε ὁ λόγος ὁ φυσικὸς, καὶ τί μὲν τὸ ἐν τούτῳ τέλειον... ἡ δὲ γε μουσικὴ θεαλήτριοις ἀρρήτοις πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπάται... οὐ δὲ τοὺς τύπους μόνους τῶν λέξεων, τῶν μέτρων, τῶν ἐντέχνων κινήσεων περιεῖργασμαι, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις ταύτης ἐξήτηκα... ποδαπὸν δὲ αὐτῶν τὸ κάλλος, καὶ ὅτι συμφυεῖς τῇ ζωῇ τῆς ψυχῆς...

Μιχαὴλ Ψελλός, Ἀποσπάσματα ἀπὸ: «Ἐγκόμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ» (βλ. Κ. Σάθα, *Μεσαιων. Βιβλιοθ.*, V, σ. 54-55)